ГАЯЗ ИСХАКЫЙ КӨНДӘЛЕКЛӘРЕ

(Исхакый Г. Көндәлекләр: 3 китапта. 1 нче китап: 1919–1920 / төз., текст., иск. һәм аңл. әзерл.: Ә.Х. Алиева, Ф.Г. Фәйзуллина, Г.М. Ханнанова; кереш сүз авт. Д.Ф. Заһидуллина. – Казан: ТӘһСИ, 2023. – 300 б. китабына рецензия)

Күренекле язучы, җәмәгать эшлеклесе, сәясәтче Гаяз Исхакыйның мирасын татар халкына кайтару эше дәвам итә. Бу юнәлештә әдипнең тууына 145 ел тулу уңаеннан Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институты фәнни хезмәткәрләре Ә.Х. Алиева, Ф.Г. Фәйзуллина һәм Г.М. Ханнанова тарафыннан әзерләнгән Г. Исхакый көндәлекләренең беренче томы басылып чыгу – күркәм эшләрнең берсе.

Билгеле булганча, язучы гомеренең яртысын диярлек үз Ватаныннан читтә уздыра. Яңа басылып чыккан көндәлекләр Г. Исхакыйның нәкъ менә шушы дәвер язмышының бер өлешен яктырта. Китапка барлыгы 16 дәфтәр тупланган. Биредә әдипнең 1919 елның 26 апреленнән алып 1920 елның 10 мартына кадәр Токиодан Парижга барганда юлда күргәннәре тасвирлана. Шуңа күрә бу басмага кергән язмаларны юлъязма көндәлекләр дип атарга да мөмкин. Бу уникаль көндәлекләрдә гадәти сәфәр бәян ителеп кенә калмый, ә милләтенең бәйсезлеге өчен көрәшкә кузгалган юлда татар әдибенең төрле газаплар аша узуы да сөйләнә: *«Без хәзер, үземезгә йөкләгән вазифаны үтимез дигән булып, Европага чыгып барамыз. Андагы мәнфәгатемезгә каршы аз гына булса да, бер эш эшли алырмызмы, әллә юкмы – бер Алла белә. Менә хәзер чиләкләп коя торган ягмур астында хатты истиваның (экваторның) даирәсенә кереп барамыз. Без хәзер үземезнең Казаннан утыз биш дәрәҗә җәнүбтә (көньякта), Кытай диңгезендә хатты истивага таба хәрәкәт итәмез. Тыш, безнең милләтнең истикъбале (киләчәге) кебек, дөм караңгы... Утырырга, торырга урынымыз юк. Язарга, укырга йиремез юк. Бу хатны чүгәләп язам. Менә инде тугыз тәүлектән бирле юлда. Әле барамыз дигән бер ноктага барып җиткәнемез юк. Бу тыгызлык, бу сасылык, бу эсселектә, бу начар ашау, начар йоклау, көн буе аягүрә торып баруга күпмегә чыдармыз?»* (б. 161–162). Бу – ачынып язган юлларның бер өлеше генә. Шулай булуга да карамастан, Г. Исхакый үз эшенә, идеясенә, көрәшче дусларына ышана, өмет баглый. Ул татар милләтенең якты киләчәге турында хыяллана һәм бу максатка ирешүдә үзенең җаваплылыгын тоеп эш итә, алга бара.

Көндәлекләрнең беренче дәфтәре сакланмаса да, шунысын билгеләргә мөмкин: әлеге дәфтәрләрне Г. Исхакый туган җирен калдырып чыгып китәргә туры килгәч яза башлаган. Әйтерсең лә әдип күңеле белән әлеге сәфәрнең үз язмышында яңа бер этапны башлап җибәрүен сизенә. Кереш сүздә галимә Д. Заһидуллина Г. Исхакыйның интуициясе зур булу, аның вакыйгаларны алдан белдергән төшләр

күрүе, аларга ышанычы сизелеп торганын да ассызыклап уза. Болар барысы да язучының үзенчәлекле шәхес, татар халкының кабатланмас бер вәкиле булуын раслап тора. Кайда гына булмасын, язучы үзен татар милләтенең горур улы буларак тәкъдим итә, кирәк икән, шул уңайдан үзенең кырыс һәм туры сүзен әйтми калмый. Әлбәттә, көндәлекләрне укыганда укучыны авыр бер халәт баса, чөнки Гаяз Исхакый Япониядән Франциягә юл тоту барышында һәрдаим бу эшләрне тәмам иткәннән соң туган иленә, туган нигезенә кире кайту турында хыяллана. Укучы исә алдан белеп тора: язучы туган җиренә инде беркайчан дә әйләнеп кайтмаячак.

Көндәлекләрнең тагын бер уникаль ягы – мәгълүматка бай булуда. Биредә төрле илләр, милләтләр, аларның яшәеше, мәдәнияте, мәгарифе, менталитеты һ.б. турында «татар күзе» аша бәян ителә. Әлбәттә, бу – катгый, тәнкыйди караш. Г. Исхакый башкача булдыра да алмый. Тик шулай да, тәнкыйть сүзе барыбер үз милләтеңнең җитешсез якларын аңлау, алга таба тәрәккыят итү юлында хаталарны булдырмау һәм кимчелекле якларны төзәтү рәвешендә кабул ителә. Көндәлекләр Г. Исхакыйның ни дәрәҗәдә киң карашлы, эрудицияле, белемле, укымышлы булуын тагын бер раслап тора.

Юлъязма көндәлекләрдә Г. Исхакыйның язучылык сәләте ачык сиземләнә. *«...әдип нечкә күңелле, зәвыклы, матурлыкка сизгер чын рәссам булып калкулана... Көндәлекләр әдәби әсәр кебек укылалар»,* – дип билгеләп уза кереш сүз авторы (б. 15). Табигать, диңгез, шәһәр күренешләрен тасвирлаганда язучының тел байлыгына тагын бер кат сокланасың: *«Көн бик матур, диңгез гомердә дуламаг кебек тын, саф. Һава елы, кояш йомшак, мәхәббәтле. Җил бик аз, ул диңгезгә сөеп кенә, кичәге дулаудан алган җәрәхәтен төзәтер өчен кебек кенә, акрын гына, өф итеп кенә өрә. Диңгез дә аңгарга каршы иркәләнеп, назланып, елмаеп кына җавап бирә»* (б. 220–221). Шул ук вакытта ул үзенең күңелен төшергән күренешләрне дә урап узмый, ә ачык итеп тасвирлап бирә.

Бүгенге көнгә кадәр Г. Исхакый укучыга, нигездә, язучының унбиш томлыгына кертелгән әсәрләре, публицистик язмалары, хатлары аша таныш иде. Көндәлекләрдә тупланган мәгълүмат исә томнарга кергән кайбер материалларны яңача аңлатырга, бәяләргә мөмкинлек тудыра. Әдип тормышының хронологиясен булдыру юнәлешендә эш башлап җибәрүгә юл ачыла, Г. Исхакый энциклопедиясе өстендәге эшнең нигез ташлары салына.

«Әлбәттә, һәр шәхси документ кебек үк, Г. Исхакый көндәлекләре дә – субъектив чыганак. Шулай да традицион мөселман тәрбиясе алган, милли азатлык хәрәкәте юлбашчыларының берсе булган киң карашлы татар зыялысының күзәтүләре шактый кызыклы», – дип билгеләп уза көндәлекләрне басмага әзерләүдә катнашкан галимә Г.М. Ханнанова [Ханнанова, б. 152]. Көндәлекләр язучының холкын аңлауда, аны шәхес буларак ачуда ярдәм күрсәтәчәк. Шул ук вакытта әдип үзе әлеге көндәлекләрнең әһәмиятен васыятьнамәсендә

билгеләп узган була. Бу хакта басманың беренче битләрендә үк мәгълүмат бирү аеруча мөһим.

Әлеге көндәлекләр Г. Исхакый иҗатын өйрәнүчеләр өчен генә түгел, ә киң катлау укучылар – телчеләр, тарихчылар, җәмгыять фәне белгечләре һ.б. өчен дә кызыклы чыганак булып тора. Алар татар эмигрантлары, чит илләрдә яшәгән татар һәм башка төрки халыкларның язмышы турында да мәгълүмат бирәләр. Моннан тыш, 100 ел элек булып узган хәлләрне Г. Исхакый белән бергә күрергә, кичерергә ярдәм итәләр. Милләт тарихына, язмышына, аның бөек улы Г. Исхакый һәм күп кенә милләттәшләребезнең күркәм шәхесләренә битараф булмаган һәрбер укучы, бу көндәлекләр белән танышканнан соң, үзе өчен шактый күп мәгълүмат туплар, рухи ризык алыр дип ышанасы килә.

Төрле шартларда язылган дәфтәрләрне гарәп графикасындагы кулъязма рәвешеннән кирилл хәрефләренә күчергән, текстларга аңлатма һәм искәрмәләрне әзерләгән текстология бүлеге хезмәткәрләренә аерым рәхмәт әйтеп узарга кирәк. Китап ахырында урнаштырылган Кушымта да әлеге басманы баетып тора. Ышанасы килә, Г. Исхакый көндәлекләренең калган ике томы да тиз арада җәмәгатьчелеккә тәкъдим ителеп, каләм остасының тормыш юлын һәм эшчәнлеген яктырту, өйрәнү, халыкка кайтару юлында үз бурычын үтәрләр.

Әдәбият

Ханнанова Г.М. Гаяз Исхакый көндәлекләрендә чит ил иҗтимагый-мәдәни тормышы һәм вакытлы матбугаты // Татароведение в ситуации смены парадигм: теория, методология, практика: материалы Международного научно-практического семинара, посвященного 145-летию со дня рождения классика татарской литературы Гаяза Исхаки / сост. Л.Р. Надыршина. Казань: ИЯЛИ, 2023. С. 152–155.

Галиева Ләйсән Шәүкәт кызы,
филология фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының әдәбият белеме бүлеге өлкән фәнни хезмәткәре